میخاییل باختین و
سەودای وتووێژ، پێکەنین و ئازادی

□

کۆمەڵەوتار

وەرگێڕانی د. بەختیار سەجادی
عضو هیئت‌علمی دانشگاه کردستان

گوتار

www.ketab.ir

سجادی، بختیار، ۱۳۵۵
میخاییل باختین و سەودای وتوویژ، پێکەنین و ئازادی / کۆمەڵەوتار،
وەرگێڕانی د. بەختیار سەجادی
سقز: گوتار ۱۳۹۵
ISBN: 978-600-7959-80-0
فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا
موضوع: نقد، باختین، میخائیل میخائیلوویچ، ۱۸۹۵ـ۱۹۷۵م
۱۳۹۵: ۳س۲ب/۲۹۴۷ PG ۸۰۱/۹۵۰۹۲
کتابخانه‌ی ملی ایران: ۴۳۰۵۲۶۱
■ حق چاپ محفوظ است.

کۆمەڵەوتار
میخاییل باختین و سەودای وتوویژ، پێکەنین و ئازادی
وەرگێڕانی د. بەختیار سەجادی
(عضو هیئت‌علمی دانشگاه کردستان)
دیزاینی بەرگ و ناوەڕۆک: ئازاد سالحی
ساڵی چاپ: ۱۳۹۵
ئەژمار: ۱۰۰۰ دانە
ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی گوتار
سەقز، پاساژی ماد، نهۆمی ۳، یەکەی ۳۲
تەلەفوون: ۰۸۷ - ۳۶۲۲۷۰۳۰
گوتار
www.ketab.ir

پێڕست

پێشەکیی وەرگێڕ ٧

بەشی یەکەم: ئاوڕێک لە ژیان و هزری باختین ٣١

١. باختین: گەورەترین تیۆریدارێژی ئەدەب لە سەدەی بیستەمدا/ تیزڤیتان تۆدۆرۆڤ ٣٣

٢. ژیاننامەی باختین/ تیزڤیتان تۆدۆرۆڤ ٤١

٣. باختین: پێشەنگی زمانناسیی کۆمەڵایەتی/ رۆمان یاکوبسن ٥٣

٤. باختین: بنیاتنەری پاش فۆرمالیزم/ ژولیا کریستێڤا ٥٧

٥. دەوری باختین لە پەرەپێدانی ئاقاری کۆمەڵناسیی ئەدەبدا/ لوسیەن گۆڵدمەن ٦٣

٦. میخاییل باختین و کۆمەڵناسیی ئەدەب/ ژان ـ ئیف تادیە ٦٩

٧. بژاردە بنچینەییەکانی باختین/ تیزڤیتان تۆدۆرۆڤ ٧٣

بەشی دووەم: هەڵبژاردەیەک لە نووسینەکانی باختین ٩٥

١.گوتار لە ژیان و گوتار لە شیعردا: پێشەکییەک لە سەر بوتیقای کۆمەڵناسانە ٩٧

٢. لەمەڕ پێوەندیی ژێرخان و رووخانەوە ١٣٩

www.ketab.ir

٣. پێداچوونەوە ئەدەبییەکانی ئەمڕۆ ١٥٣
پاشکۆ.. ١٦٥
پێڕستی نووسینەکانی باختین و ئەنجومەنەکەی........................ ١٦٧
ژێدەری نووسینەکانی ئەم بەرهەمە ١٧٥

www.ketab.ir

پێشەکیی وەرگێڕ

١. سەرنجێک لەسەر تیۆرییەکانی باختین

دەیڤید لاج لە کتێبی ڕەخنەیە و تیۆری مۆدێرن‌دا دەڵێ: «ژیان و بەرهەمەکانی میخاییل باختین و ڕادەی وەرگرتنی ئەو بەرهەمانە لە پێش و پاش مەرگی خۆی، یەکێکە لە چیرۆکە هەرە سەرنجڕاکێشەکانی مێژووی ڕۆشنبیریی مۆدێرن.» (لاج ١٣٤:١٩٩٣)

ئەم ڕستەیەی دەیڤید لاج لە کتێبی ناوبراودا هۆی سەرەکیی گەڕانی من بوو بەدوای «ژیان و بەرهەمەکانی باختین»دا. ئەوکاتەی ئەم کتێبەم دەخوێندەوە خوێندکاری ماستەری زمان و ئەدەبی ئینگلیزی بووم لە زانکۆی تاراندا، هەر خێراش هەوڵم دا لەنزیکەوە ئاگاداری هزر و ئەندێشەی باختین بم.

پاش خوێندنەوەی هەندێ لە بەرهەمەکانی باختین چەند نووسینێکم لە ساڵانی ٩٨و٩٩دا بەمەبەستی ئاشناکردنی خوێنەرانی کورد بە ئەندێشە و تیۆرییەکانی باختین لێرەو لەوێ بڵاوکردەوە و وەرگێڕانی ئەم کتێبەی بەردەستیش هەر بەرهەمی ئەو ساڵانەیە.

لە مێژووی نەک دوورودرێژی تیۆریی ئەدەبیی مۆدێرن‌و کۆمەڵناسیی ئەدەبدا بێگومان میخاییل باختین بە یەکێک لە بەرجەستەترین و کاریگەرترین بیردارێژانی

www.ketab.ir

ئەم ئاقـــارە ڕەخنەیی و تیۆریکە دادەنرێ. لایەنە جیاجیاکانی ئەندێشـــەی ئەم بیرمەندە ڕووســـییە بەشێوەیەکە کە ڕەخنەگر و تیۆری داڕێژێک وەک تێزڤێتان تۆدۆرۆڤ پێی وایە باختین گەورەترین تیۆری داڕێژی ئەدەبە لە سەدەی بیستەمدا. ژیانی فیکریی باختین بەسەر دوو بەشی سەرەکیدا دابەشدەکرێ: یەکەم ساڵانی دەســـتپێک و کۆتایی ژیانی و دووهەم ســـاڵانی نێوەندی. لـــە قۆناغی یەکەمدا ڕووبەڕووی فەلسەفە کارێکی نیئۆکانتی دەبینەوە و لە قۆناغی دووهەمیشدا باختین وەکوو ڕەخنەگر و تیۆری داڕێژێکی ئەدەبی لەقەڵەم دەدرێ. هەر دوو قۆناغەکەش تاڕادەیەک هاوکاتە لەگەڵ دەسەڵاتی پاوانخوازی ستالین لە سۆڤیەتی پێشوودا و ئەو بارودۆخە پڕ لە سانسۆڕەی ڕژێمی ناوبراو بۆ بیرمەندان و هزرڤانانی هێنابۆوە کایەوە. هەر ئـــەم هەلومەرجەش بووە هۆی ئەوەی کـــە بەرهەمەکانی باختین پاش نزیکەی چل ســـاڵ (واتە لە ســـەرەتای شەستەکانەوە بەم لاوە) ئاراستەی کۆمەڵگای فیکریی ڕۆژئاوا بکرێ.

باختیـــن ئـــەو بیرمەندەیە کە بەرهەمەکانی، بەهۆی چەشـــنی تایبەتی جیهانبینییەوە کە دژی دەسەڵاتدارێتیی پاوانخواز و تاکدەنگی ڕابەرانی سۆڤیەتی پێشـــوو وبەتایبەت ســـتالین بوو، زۆربەی کات بەناوی خـــوازراوەوە و بەناوی هاوڕێکانیەوە لەچاپ دەدران و هەروەهاش زیاتر لە شەش ســـاڵ بۆ باشـــووری وڵات دوورخرایەوە و لە تەنیایی و تەریکیدا و لەگەڵ نەبوونی ئامراز و کەلوپەلی نووسین و تەنانەت هەندێ جار بە بێ کاغەزو کتێب خەریکی بیرکردنەوەو تیۆری سازیی بوو. پاش کۆنگرەی بیست و یەکەمی حیزبی کۆمۆنیست، بەتایبەت پاش لێدوانە بە ناوبانگەکەی خرۆشچۆڤ لە ساڵی ١٩٥٧دا کە تێیدا ڕەخنەی توندی لە هەندێ سیاســـەتی ســـتالین گرت، باختین گەڕایەوە بۆ زێدەکەی خۆی و دەســـتیکرد بە بەربڵاوترکردنەوەی ئەندێشەکانی و بڵاوکردنەوەی سەر لە نوێی بەرهەمەکانی.

کۆی لایەن و ڕەهەندە فیکریی و تیۆریکەکانی باختین و ســـەرجەم ڕوانگە ڕەخنەگرانەکانی بەشێوەیەکی گشتی لە پێنج تەوەری سەرەکیدا کۆدەبنەوە. کە

بریتین لە:

١. روانگەی رەخنەگرانە بۆ قوتابخانەی فۆرمالیزم
٢. روانگەی رەخنەگرانە بۆ قوتابخانەی دەروونناسی
٣. شیکاریی نوێکارانەی لایەنی کۆمەڵایەتی زمان
٤. ئاراســتەکردنی تیۆرییەکی ســەرنجراکێش و نوێ و کاریگەر سەبارەت بەبەرهەڵدانی رۆمان
٥. چەشنناسیی رۆمان و بنیاتنانی بوتیقایەکی تایبەت بە رۆمان (*)

سەرەڕای بەرهەمەکانی دیکەی باختین لە رواڵەتی یاداشت و وتار و نامیلکەدا، دوو کتێبی سەرەکیی باختین وەکو هەڵگری بەرچاوترین روانگە تیۆریکەکانی بریتین لە: پرسەکانی *بوتیقای داستایۆفسکی* (١٩٦٣)و *رابلێ و جیهانەکەی* (١٩٦٦). لە کتێبی یەکەمدا لەمەڕ داستایۆفسکی بە شێوەیەکی تایبەت و ژانری رۆمان بەگشتی باسدەکات. لێرەدایە کە بیرۆکەی «رۆمانی چەند دەنگی» و رۆمانی «چەند زمانی» بەرجەســتە دەکاتەوە و پەنجە دەخاتە سەر تیۆریی دیالۆجیزم، واتە وتوویژ باوەڕی، کە لە هەندێ رۆماندا بەگشتی و رۆمانەکانی داستایۆفسکی بەتایبەت دەرکەوتووە. لە بەرهەمی دووهەمیشیدا، لێکۆڵینەوەیەکی وردە کارانە و شــیکارانە لەســەر کارناڤێل لە چەرخەکانی ناوەراست و بەرهەمەکانی رابلێ، شانۆنامەنووســی کۆمیکی فەرەنسای سەدەی شازدەهەم، بە ئەنجام دەگەیێنێ. هــەر لێرەدا باختین ئاماژەش بــۆ ئەو بیرۆکەیە دەکات کە زمــان لە بنەڕەتدا و بەڕاســتی دیالۆژیکە و خەســڵەتێکی وتوویژ خوازانە و لایەنێکی کۆمەڵایەتی هەیــە. ئەو پێی وایە هــەر کردارێکی زمانی لە چاوەڕوانیــی پەرچەکردارێکی زمانیدایە. دیارە ئەم روانگەیەی باختین بەشێوەیەک لە شێوەکان دژی رەهەندە فۆرمالیستییەکانی رەخنەکارییە کە ســەرنج نادەنە لایەنی کۆمەڵایەتیی زمان

(*). بۆ زیاتر ئاگاداربوون لەو پێنج تەوەرەیەی سەرەوە بڕوانە: بەختیار سەجادی و محەممەد مەحموودی، فەرهەنگی *شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی*، بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، ژمارەی ٣٢٩، لل.٩٦-٩٤، ٢٠٠٤ .

www.ketab.ir

و بە پێچەوانەوە شـێوەی بەرهەمیان بە لاوە گرنگە. سـەرەتای دەستپێکردنی ژیانی ئەدەبی و فیکریی باختین، واتە بیسـتەکان، هاوکات بوو لەگەڵ تەشقی کاریگەرێتی و زاڵبوونی ڕوانگە فۆرمالیستەکان لە ئەدەب و ڕەخنەدا. فۆرمالیستە رووسـیەکان لە دەیەی دووهەم و سێیەمی سەدەی بیستەمدا و لە دوو شاری مۆسـکۆ و سـەیَنت پێترزبورگ توانیبوویان بە ئاوڕدانەوە لە جۆرێ زمانناسیی مەیلەوبنەماخوازانە (وەک ئەوەی فردینان دوسوسوور) و لە ڕێگەی گرنگیدان بە دەق و جیاکردنەوەی دەق لە بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ژینگە و کات و شـوێن جۆرێک گۆڕانکاریی بنەڕەتی بەسەر توێژینەوە ئەدەبییەکاندا بهێنن. هاوکات لەگەڵ ئەو ڕەوتە ڕەخنەییەی فۆرمالیزم، باختین و کۆمەڵێ لە هاوڕێ و هاوڕاکانی، وەک ڤۆلۆشـینۆڤ و مێدڤێدێڤ ئەنجوومەنێکیان دامەزراندبوو کە خەریکی داهێنانی هەندێ بیروبیرۆکە و تیۆریی تازەبوون لە بەستێنی توێژینەوە ئەدەبییەکاندا. بنەما و بنەواشەکانی ئەم تیۆریانەی باختین و هاوڕێکانی لەگەڵ لایەنە دەرهەستەکانی زمانناسیی مەیلەوبنەماخوازانەی فۆرمالیستەکان و هەروەهاش لەگەڵ مارکسیزمی ڕەق و ئۆرتۆدۆکس و بانگەشەکانی دەسەڵاتدارانی ڕژێمی ستالین دا، بە تایبەت پاش هاتنەسـەر کاری سـتالین، دژایەتی دەزانی بەتایبەت لەگەڵ ئەو جۆرە ئەدەبەی بەواقیعخوازیی کۆمەڵایەتی نێوبانگی دەرکردبوو.

ئەگەر فۆرمالیستەکان هەر تەنیا بنەمای لۆژیکی و تەنزوومی سەربەخۆی دەقیان بەلاوە گرنگ بوو، باختین زیاتر پەنجەی دەخسـتە سەر پەیوەندیی نێوان دەق و دەقسـاز. باختین پێی وایە دەقی بە بێ دەقساز یان بەرهەمی بەبێ داهێنەر نابێتە سـەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی توێژینەوەکان و پێداگریی فۆرمالیستەکان لەسەر چوارچێوە و بنەما و شێوەی دەق و پشتگوێ خستنی بەستێنی ئامادە لە داهێنانی دەقدا لەلایەن فۆرمالیستەکانەوە سـەر لەبەر جۆرێ تایبەتمەندیی بەخشیوەتە ڕوانگە فۆرمالیسـتەکان کە تێیاندا کەم وکوڕیی زۆر وەبەرچاو دەکەوێ. مێژووی ئەدەب و فۆرمە ئەدەبییەکان بۆ باختین لە ڕاستیدا هەمان مێژووی گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکانە. وەک کریسـتاڤیا لەم بارەیەوە دەڵێ: سەرجەم جیاوازییەکانی

www.ketab.ir

باختین لە نەریتی شـــێوەخوازانەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبــی لە دوو خاڵدا کورت دەبێتـــەوە کە بریتین لـــە ئایدۆلۆژیا بارانکردنی دەق و هـــەوڵ بۆ پۆلێنکاری و پێناسەکردنی سەر لە نوێی چەمکی زمان.

ئەو پێناســـەیەی باختین بۆ زمان ئاراســـتەی دەکا لە پێناسەکەی سوسوور جیاوازە. باختین رەخنە لەو پێناســـەیەی سوســـوور دەگرێ کە بەو پێیە زمان سیستەمێکی خۆبەڕێوەبەرە و بەندە بە یاساو رێسا ناکۆمەڵایەتی و دەرهەستەکانی خۆیـــەوە (واتە، لانگ). لەم بارەیەوە رامان ســـێلدن دەڵـــێ: «باختین بەتەواوی تێگەیشتنی ئێمە لە زمان وەکو دەربڕینێکی تاکانە و تاکدەنگ و کۆتایی پێهێنراو کە بە ئاســـتێکی خۆی دوور کەوتۆتەوە و هەڵگری هیچ جۆرە وڵامێکی چالاک نییە رەسەنەکانەوە» (سێلدن ۱۵: ۱۹۹۳) ئەگەر سووسوور پێی لە سەر ئەم خاڵە دادەگرێ کە لانگ پێویستە ببێتە بابەتی سەرەکیی لێکۆڵینەوە زمانناسانەکان، باختین پێی وایە دەبێ تەوەر لە یاساو پارۆل و وتوویژی نێوان کەسەکان بدرێتەوە و بەستێنی ئامادە لەو وتوویژانەدا بەگرنگ و بەنرخ دەزانێ. باختین پێی وایە کە هـــەر وتەیەک بەجۆرێ وڵامی وتەی پێش خۆیەتی و لە چاوەڕوانی وڵامی پاش خۆیەتی. کەواتە لەم روانگەیەوە، زمان خاوەنی سروشت و بوونێکی کۆمەڵایەتی و دووڵایەنەیە.

هەر ئـــەو روانگەیەی باختین بۆ زمان لەگەڵ گرنگترین و فرەپاترین واتای ســـەرەکیی تیۆرییەکانیدا یەکدەگرنەوە. بەواتایەکی روونتر، لە باسکردن لەسەر رۆمان و چۆنیەتی سەرهەڵدان و جۆرە جیاجیاکانی، باختین دیسانەوە پشت بەو پێناسەیەی خۆی بۆ رۆمان دەبەســـتێ. لە *پرسەکانی بوتیکای داستایۆڤسکی*دا پێی وایە کە داستایۆڤســـکی خولقێنەری رۆمانی چەند دەنگییە و ئەم رۆمانەش نەک هەر رەگوریشەی لە کارناڤێلی سەدەکانی ناوەڕاست و تەنانەت شانۆنامەکانی رابلـــێ و رۆمانە عەیارانەکانی ســـەدەی هەڤدە و هەژدەدایـــە، بەڵکو ئەم جۆرە رۆمانەش بەتەواوی لە رۆمانە تاکدەنگییەکانی هەندێ نووســـەر وەک تۆلستۆی بەتەواوی جیاوازە. تایبەتمەندییە ســـەرەکییەکانی رۆمانی چەند دەنگی بریتین

www.ketab.ir

لە جۆراوجۆریی دەنگەکان و ژمارەی زۆری هۆشیارییە جیاجیا تاکەکەسییەکان کە هەر کام لەمانە بەشـــێوەیەکی جیاو ســـەربەخۆ و کراوە ئاراســـتە دەکرێ. هەروەک سێلدن ئاماژەی بۆ دەکا: «لەم جۆرە بەرهەمانەدا هیچ چەشنە هەوڵێک بەمەبەستی یەکدەســـتکردنەوەی ڕوانگە جیاوازەکانی کەسایەتییە جیاوازەکان نادرێ. لێرەدا هۆشیاریی کەسایەتییەکان لەگەڵ هۆشیاریی نووسەردا یەکناگرنەوە و تەنانەت ئەم هۆشیارییە جیاجیایانەش بەند نین بەهۆشیاریی خوڵقێنەری ڕۆمان و کەسایەتییەکانەوە.» (سێلدن ٤٠: ١٩٩٣)

لە ڕۆمانی چەند دەنگیدا زەینییەت و هۆشـــیاریی کەســـایەتییەکان بەهیچ جۆرێک ناچێتە ژێر ســـێبەری دەسەڵاتی گێڕەوەر یان نووسەرەوە. لێرەدا دەنگی نووســـەر بۆ خۆی هەر تەنیا دەنگێکی جیاوازە لە پاڵ دەنگە ئامادەکانی تری نێو بەرهەمەکە. بەم جۆرەش ڕوانگەی کەســـایەتییەکان کە ڕەنگە هەر کام سەر بە ئایدیۆلۆژیایەکی جیاواز و تەنانەت لێکدژیش بن، لەگەڵ ڕوانگەی نووســـەردا لە یەک ئاستدا جێگیر دەبن و هەر هەموویان بە یەک شێوە لە ئاستێکی هاوسانی بەهاو بایەخدان. باختین لەم بارەیەوە دەڵێ:

> فرەچەشنی و جۆراوجۆریی هۆشیارییەکان و دەنگە سەربەخۆکان و هاودەنگیی تەواوی نێوانیان بەڕاستی بەتایبەتمەندیی سەرەکیی بەرهەمەکانی داستایۆڤسکی دادەنرێ. ئەو بنیاتنەری ڕۆمانی چەند دەنگییە و جۆرێ نووســـیی تازەی دامەزراندووە کە تێیدا دەنگە جیاجیاکانی پاڵەوانەکان هەر بەهەمان شـــێوە دەبیســـترێ کە دەنگی دانەر لە ڕۆمانێکی ئاســـاییدا دێتەگوێ. قسەی پاڵەوان دەربارەی خۆی و جیهانەکەی هەر بەهەمان ئەندازەی گوتەی خودی دانەری ڕۆمانەکە بایەخدارە. (لە ئەحمەدی ١٣٧١:١٠٠)

بەڵام لەلایەکی ترەوە، ئەو تایبەتمەندییانەی ســـەرەوە لـــە ڕۆمانی تاکدەنگیدا نابینرێ. لە ئاوەها بەرهەمێکدا ڕووبەڕووی یەک دەنگ و یەک ئایدۆلۆژیا دەبینەوە.

www.ketab.ir